

بیت فارسی پژوهی

بررسی منابع تاریخ دارابگرد

○ محمدباقر مهاجر

بزرگ ساسانی بوده است به علاوه در شهر دارابگرد، ضرابخانه مهمی دائر بوده که تا ۱۵۰ سال پس از سقوط ساسانیان نیز فعال بوده است.

منابع تاریخ دارابگرد را براساس اهمیت می‌توان به ۲ دسته تقسیم کرد:

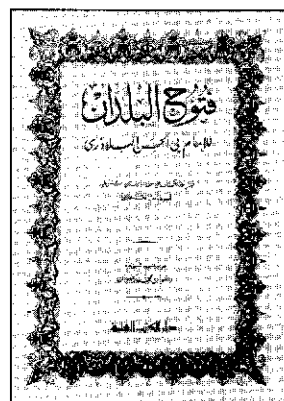
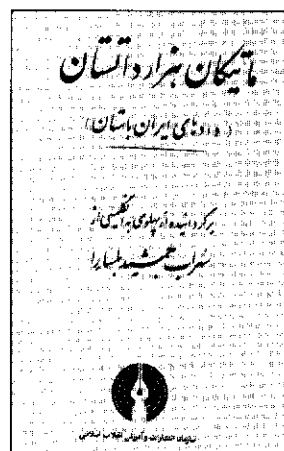
الف: منابعی که اطلاعات نسبتاً جامع و کاملی درباره اوضاع دارابگرد ارائه کرده‌اند.

ب: منابعی که به اختصار به تاریخ این شهر اشاره نموده و برخی تنها به ذکر نام دارابگرد اکتفا نموده‌اند از گروه اول می‌توان جمعی از مورخین، نویسندگان و جغرافیادانان صدر اسلام تا قرن ۱۰ هجری قمری مانند بلاذری (متوفی ۲۷۰ هـ) ابن خردادبه (متوفی ۲۷۲ هـ) طبری (متوفی ۳۱۰ هـ) مسعودی (متوفی ۳۴۶ هـ) نویسنده حدودالعالم (متوفی قرن چهارم هـ) استخری (متوفی ۳۴۶ هـ) ابن حوقل (متوفی اواخر قرن ۴) مقدسی (متوفی اواخر قرن ۴) ابن بلخی (قرن ششم) یاقوت حموی (متوفی ۶۲۶ هـ) ابن اثیر (متوفی ۶۳۰ هـ) حمدالله مستوفی (متوفی ۷۵۰) شبانکاره‌ای (متوفی نیمه قرن هشتم هـ) میرخواند (متوفی ۹۰۳ هـ) را نام برد که در آثار خود اطلاعات ارزشمند و مفیدی درباره اوضاع سیاسی، تاریخی، اجتماعی، اقتصادی و جغرافیایی شهر دارابگرد ارائه داده‌اند. از گروه دوم می‌توان به مورخین و جغرافیادانانی مانند ابن واضح یعقوبی (متوفی ۲۸۴ هـ) دینوری (متوفی ۲۹۰ هـ) حمزه اصفهانی (متوفی نیمه قرن چهارم) حکیم ابوالقاسم فردوسی (متوفی ۴۱۱ هـ) ابن مسکویه (متوفی ۴۲۱ هـ) و بیهقی (متوفی ۴۷۰ هـ) اشاره کرد که در آثار خود به اختصار به اوضاع دارابگرد پرداخته‌اند از نویسندگان دوران معاصر میرزا حسن فسانی (متوفی ۱۳۱۶ هـ. ق) و فرصت‌الدوله شیرازی (متوفی ۱۳۳۹ هـ. ق) اطلاعات جامع و مفیدی از تاریخ دارابگرد و اوضاع این شهر در دوران گذشته ارائه داده‌اند. علاوه بر آثار

مقدمه:

بررسی و مطالعه تاریخ شهرستان داراب که در گذشته دارابگرد نامیده می‌شده به علت فقدان اسناد و مدارک کافی و همچنین پیوند تاریخ حقیقی این شهر کهن با تاریخ ملی و اساطیری ایران با دشواری‌های فراوانی همراه است. اطلاعات و آگاهی‌های موجود درباره اوضاع این شهر در دوران حکومت‌های ایران قبل از اسلام، به ویژه دوران مادها، هخامنشیان و اشکانیان بسیار اندک و عمدتاً متکی بر شواهد و ادله غیرمکتوب است و تا این زمان سند یا اثر مکتوبی که روشنگر حیات سیاسی اجتماعی این شهر کهن در دوران قبل از ساسانیان باشد، به دست نیامده است به همین دلیل پژوهشگران در بررسی تاریخ دارابگرد در آن دوران تنها براساس ادله و شواهد مادی موجود مانند وجود تپه‌ها و تل‌های ماقبل تاریخ در منطقه، شکل مدور شهر قدیم دارابگرد، نامگذاری آن به نام داراب یکی از شاهان کیانی ایران (و نام دیگر داریوش شاه هخامنشی) همچنین وجود روستاهای بسیار قدیمی پیرامون شهر از قبیل مادوان (محل نگهداری اسرای مادی) پرگ (محل دی فارس که در کتیبه بیستون ذکر شده) تل ریگی و مانند آن به اظهار نظر می‌پردازند. بر این اساس سابقه تمدن در منطقه دارابگرد بر اساس مطالعات باستان‌شناسی به هزاره پنجم قبل از میلاد عصر سفال نخودی (مقارن با تمدن سیلک ۲ کاشان) و نیز قدمت شهر کهن دارابگرد به اوایل عصر هخامنشیان می‌رسد.

از تاریخ دارابگرد در اواخر عصر اشکانی و دوران امپراتوری بزرگ ساسانی اطلاعات بیشتری موجود است بر مبنای نوشته متون پهلوی عصر ساسانی، دارابگرد یکی از چهار نیسنگ مهم پارس محسوب می‌شده است. و این شهر براساس نوشته مورخین صدر اسلام مانند طبری، مقرّ حکومت اردشیر بابکان پیش از تشکیل دولت

بنای قلعه تاریخی در داراب

نقش دارابگرد

می‌گیرد نوشته‌های طبری درباره چگونگی به قدرت رسیدن اردشیر بابکان در دارابگرد و دوران اقامت وی در این شهر همچنین مناطق تابعه دارابگرد و چگونگی فتح این شهر توسط مسلمین بسیار مهم و ارزشمند می‌باشد تاریخ طبری، تنها منبعی است که به ذکر وقایعی چون شورش مردم دارابگرد در زمان اردشیر بابکان و حمله شاهپور، برادر اردشیر به دارابگرد اشاره نموده است.

۴ - **مروج الذهب** اثر **ابوالحسن علی بن حسین مسعودی** از مورخان و نویسندگان بزرگ قرن چهارم هجری در شرح حوادث و وقایع تاریخی تا سال ۳۲۶ هـ. ق. به رشته تحریر درآمده است مسعودی در این کتاب که درحقیقت یک فرهنگ‌نامه تاریخی و جغرافیایی است به مسائل مذهبی، آداب و رسوم و ویژگی‌های اجتماعی نواحی مختلف نیز پرداخته است نوشته‌های وی از جهت معرفی آتشکده‌های عصر ساسانی و ازجمله آتشکده دارابگرد بسیار مهم است نکته قابل توجه این که مسعودی به وجود آتشکده آذرجوی در منطقه دارابگرد اشاره نموده و آن را یکی از ۳ آتشگاه مهم زردشتیان دانسته که آتش آن تا قرن چهارم هجری قمری روشن بوده است.

۵ - **حدودالعالم من المشرق الی المغرب** که نام نویسنده آن مشخص نیست ازجمله قدیمی‌ترین کتاب‌های فارسی در جغرافیای تاریخی می‌باشد که به سال ۳۷۲ هجری (معاصر سامانیان) تالیف شده است نویسنده ضمن مباحث خود بخشی را به استان فارس اختصاص داده و طی آن به تفصیل به دارابگرد و نواحی تابعه آن اشاره نموده است اطلاعات این کتاب راجع به مناطق وابسته به دارابگرد مانند کاریان بسیار مهم و ازجمله منابع تاریخ شهر دارابگرد محسوب می‌گردد.

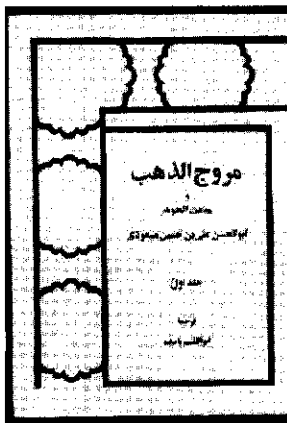
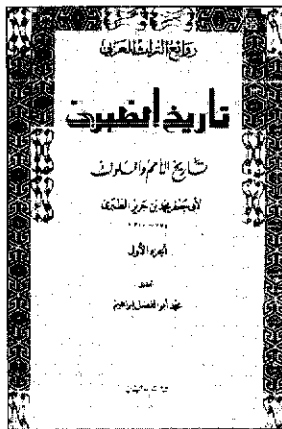
۶ - **مسالك الممالک**، یکی از کتب قدیمی در زمینه جغرافیای ایران و سرزمین‌های اسلامی است که توسط

و اسناد مکتوب فوق سکه‌های ساسانی و عرب - ساسانی ضرب شده در دارابگرد همچنین آثار تاریخی عصر ساسانی مانند نقش اردشیر بابکان، آتشکده‌های آذرخش و آذرجو و بناهای دیگر می‌توانند در شناخت تاریخ این شهر مؤثر باشند در این مقاله به طور اجمال به معرفی مهم‌ترین منابع تاریخ دارابگرد، می‌پردازیم:

۱ - **مانکدان هزاردادتستان**: قدیمی‌ترین کتاب به زبان پهلوی ساسانی است که در آن به نام دارابگرد اشاره شده، هرچند موضوع این کتاب قوانین حقوقی و قضائی عصر ساسانی است اما در آن به تقسیمات جغرافیایی سرزمین پارس نیز اشاره شده که با توجه به قدمت کتاب (حدود قرن ششم میلادی) قابل اهمیت می‌باشد این کتاب توسط مترجمی بنام **عشویخت** به عربی برگردانده شده اما تاکنون به زبان فارسی ترجمه نشده است.

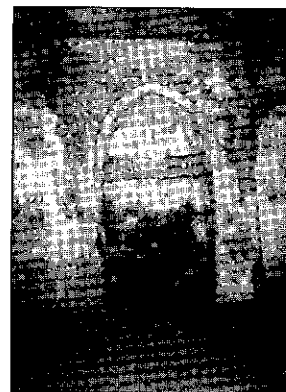
۲ - **فتوح البلدان** اثر **احمد بن یحیی بلاذری** یکی از بزرگ‌ترین مورخان عرب در قرن سوم هجری ازجمله مهمترین منابع درباره تاریخ فتوحات مسلمین در ایران می‌باشد که در آن به‌ویژه به حوادث فتح پارس و ولایات مهم آن ازجمله دارابگرد اشاره شده است. نوشته‌های بلاذری درباره اهمیت و موقعیت علمی شهر دارابگرد در پارس و عزیمت یزدگرد به این شهر همچنین حکومت هرید، داماد یزدگرد سوم در دارابگرد بسیار مهم و منحصر به فرد است این کتاب توسط احمد توکل و دیگران به زبان فارسی ترجمه شده است.

۳ - **تاریخ الرسل و الملوک**، اثر **ابوجعفر جریر طبری** آملی از مورخین مشهور ایرانی صدر اسلام، اولین کتاب کامل تاریخ است که به زبان عربی در زمینه تاریخ عمومی اسلام و ایران به رشته تحریر درمی‌آید و از نظر شناسایی تاریخ ایران قبل از اسلام و قرون نخستین هجری بسیار ارزشمند و در ردیف مهمترین منابع تاریخی این دوره قرار

مسجد جامع داراب

برجستگی این کتاب به عنوان یکی از مهمترین منابع تاریخ دارابگرد اختصاص مبحث مستقلی درباره احوال شبانکاره و حکومت آنها در ناحیه دارابگرد می‌باشد که مهمترین منبع در این زمینه محسوب می‌گردد. فارسنامه ابن بلخی با تصحیح لسترنج و نیکلسون و اخیراً با شرح و حواشی دکتر رستگار فسائی منتشر گردیده است.

۹ - تاریخ کامل نوشته عزالدین ابوالحسن علی بن ابی‌الکرم شیبانی مشهور به ابن‌اثیر، مورخ برجسته قرون ۶-۷ هجری از منابع مهم تاریخ ایران قدیم به ویژه عصر ساسانی می‌باشد این کتاب برای بررسی تاریخ دارابگرد نیز منبع ارزشمندی محسوب می‌گردد هرچند ابن‌اثیر از نوشته‌های طبری و دیگران بهره فراوان برده اما ذکر برخی وقایع مانند حوادث مربوط به فتح دارابگرد و انعقاد عهدنامه صلح امام مجتبی (ع) با معاویه و ارتباط آن با شهر دارابگرد در کتاب ابن‌اثیر موجب ارزش و اهمیت فراوان آن در شناخت تاریخ دارابگرد گردیده است مجموعه مطالب و موضوعات مربوط به ایران (و شهر دارابگرد) در کتاب اخبار ایران در الکامل به کوشش استاد باستانی پاریزی گردآوری و چاپ شده است.

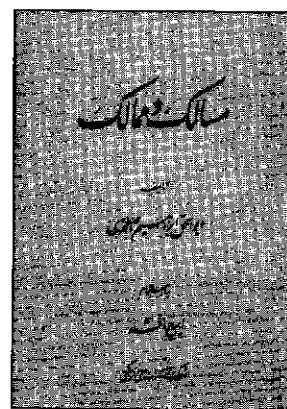
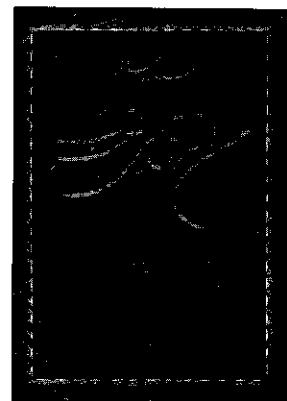
۱۰ - نزهة القلوب اثر حمدالله مستوفی یکی از کتب ارزشمندی است که در زمینه تاریخ و جغرافیای ایران در قرن هشتم هجری تألیف گردیده است مستوفی این کتاب را به چند بخش تقسیم نموده و قسمتی را به استان فارس اختصاص داده و مطالب مهمی درباره اوضاع تاریخی و جغرافیائی شهر دارابگرد از جمله محصولات این شهر، قلاع و مرغزارهای آن به رشته تحریر آورده است و حمدالله مستوفی باب سیزدهم کتاب خود را به ولایت شبانکاره (دارابگرد) اختصاص داده و نکاتی درباره اوضاع این شهر در قرون هفتم و هشتم نوشته که منحصر به فرد و بسیار ارزشمند می‌باشد. این کتاب به تصحیح گای لسترنج منتشر گردیده است.

۱۱ - فارسنامه ناصری اثر میرزا حسن طیب فسائی (۱۳۱۶-۱۳۳۷ ه. ق)، نویسنده و پزشک ایرانی قرن سیزدهم هجری قمری حاوی اطلاعات وسیعی درباره تاریخ و جغرافیای استان فارس می‌باشد وی این کتاب را در عهد ناصرالدین شاه و با استفاده از منابع فراوانی که در دسترس داشته به رشته تحریر درآورده و در دو بخش به ذکر حوادث و وقایع استان فارس و از جمله شهر دارابگرد از زمان حمله اعراب به ایران همچنین موقعیت طبیعی و جغرافیائی

ابواسحاق ابراهیم استخری در قرن چهارم ه. ق. تألیف گردیده است. نویسنده در این کتاب، سرزمین‌های اسلامی را به بیست قسمت تقسیم نموده و در قسم دهم به بررسی اوضاع جغرافیائی سرزمین پارس و از جمله شهر قدیم دارابگرد پرداخته است و طی آن شهرها و مناطق تابعه دارابگرد و همچنین آب و هوا محصولات و صادرات دارابگرد، فاصله مناطق مختلف تابعه دارابگرد و گروه‌های ساکن در این ناحیه را شرح داده است استخری، اولین جغرافیادانی است که نام ۳۱ ناحیه دارابگرد را در کتاب خود ذکر نموده است هرچند استخری از کتب جغرافیادانان قبل از خود مانند ابن‌خرداذبه در ذکر برخی نواحی استفاده نموده اما کتاب وی از جهت آوردن نام برخی مناطق تابعه دارابگرد مانند آباد، شهریار، کردبجرد از سایر کتاب جغرافیائی قدیم متمایز و دارای اهمیت فراوان می‌باشد.

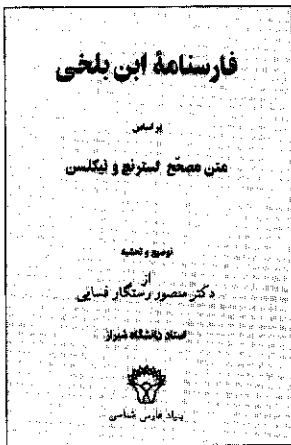
۷ - احسن التقاسیم فی معرفت الاقالیم اثر شمس‌الدین ابو‌عبدالله محمدبن احمد مقدسی از جغرافیادانان سده چهارم هجری قمری است مقدسی در این کتاب مطالب مهم و ارزشمندی درباره تاریخ و جغرافیای پارس و از جمله شهر دارابگرد براساس مشاهدات و شنبه‌های خود بیان می‌کند گفته‌های مقدسی درباره دارابگرد، مجموعه‌ای از مطالب پیشینیان و حاصل دیدار وی از این شهر می‌باشد و از این جهت می‌توان به گفته‌های وی اعتماد کرد کتاب مقدسی از نظر توضیح حدود شهر قدیم دارابگرد، محصولات آن و ذکر نام برخی نواحی دارابگرد منحصر به فرد می‌باشد.

۸ - فارسنامه ابن بلخی از جمله کتاب‌های مهم تاریخی-جغرافیائی سرزمین ایران و استان فارس می‌باشد که در قرن ششم هجری توسط ابن بلخی، مستوفی فارس در عهد سلاجقه به رشته تحریر درآمده است. این کتاب حاوی اطلاعات کاملی از اوضاع تاریخی و جغرافیائی استان فارس از دوران قبل از اسلام تا عهد سلاجقه می‌باشد و مطالب میسوطی درخصوص سابقه تاریخی شهر دارابگرد و اوضاع جغرافیائی آن بیان نموده است ابن بلخی در مبحثی تحت عنوان شرح گشادن مسلمانان پارس را به چگونگی فتح شهر دارابگرد و نواحی تابعه پرداخته که روایات او اندکی با گفته‌های طبری و بلاذری تفاوت دارد در بخش دیگری از کتاب فارسنامه ابن بلخی اوضاع جغرافیائی شهر دارابگرد توصیف شده است و مفصل‌ترین بحث درباره این شهر در میان کتابهای جغرافیای قدیم می‌باشد وجه تمایز و

دیوار شهر قدیم دارابگرد

تا این شهر را ذکر نموده است.

۲ - البلدان تألیف ابن واضع یعقوبی، نویسنده و مورخ مشهور قرن سوم ه. ق. نام بانی شهر قدیم دارابگرد (دارابن بهمین) را در بررسی تاریخ کیانی ایران ذکر کرده است.

۳ - اعلایق النفیسه تألیف ابوعلی احمد بن عمر بن رسته، جغرافیادان قرن سوم ه. ق. درباره موقعیت جغرافیایی شهر دارابگرد مطالب مختصری ذکر نموده است.

۴ - اخبار الطوال تألیف ابوحنیفه احمد بن داود دینوری، مورخ نامدار قرن سوم هجری و کتاب سنی الملوک الارض والانبیاء تألیف حمزه اصفهانی نویسنده قرون سوم و چهارم هجری قمری در بحث تاریخ کیانی ایران و در شرح حال دارای اکبر به تأسیس شهر دارابگرد توسط وی اشاره نموده‌اند.

۵ - صوره الارض تألیف ابوالقاسم محمد بن حوقل جغرافیادان قرن چهارم ه. ق. اطلاعات نسبتاً زیادی درباره موقعیت جغرافیایی، مناطق وابسته، راهها و محصولات دارابگرد ارائه داده است.

۶ - اشکال العالم اثر ابو عبدالله احمد بن محمد جیهانی، وزیر مشهور سامانیان در قرن چهارم با ارائه نقشه فارس به بحث درباره اوضاع جغرافیایی دارابگرد و سایر نواحی تابعه آن می‌پردازد.

۷ - شاهنامه مهم‌ترین اثر حماسی ایران باستان اثر حکیم فرزانة طوس در میان سلطنت داراب پسر بهمین به ایجاد شهر دارابگرد اشاره می‌کند بیت مشهور
چو دیوار شهر اندر آورد گرد

ورا نام کردند داراب‌گرد

وجه تسمیه نام شهر دارابگرد بیانگر گوشه‌ای از تاریخ ملی و اساطیری این شهر می‌باشد. نام حاکم داراب‌گرد در عهد خسرو پرویز تنها در شاهنامه فردوسی ذکر شده است.

۸ - معجم البلدان اثر یاقوت حموی جغرافیادان مشهور قرون ۶ و ۷ هجری قمری اطلاعات اجمالی درباره جغرافیا و نام برخی بزرگان این شهر در قرون اولیه هجری قمری ارائه می‌دهد که منحصر به فرد می‌باشد.

۹ - مرآت البلدان اثر محمد حسن خان صنیع‌الدوله از علما قرون سیزده و چهارده هجری قمری به شرح مناطق و روستاهای داراب (بر اساس الفبایی) می‌پردازد و اطلاعات جامعی درباره این مناطق ارائه می‌دهد.

شهرهای فارس می‌پردازد در مورد تاریخ دارابگرد میرزا حسن فساوی در بخش اول کتاب خود چکیده مطالب نویسندگان و مورخان قدیم درباره شهر دارابگرد به ترتیب سنواتی (بدون ذکر منابع مورد استفاده خود) به رشته تحریر درآورده و در برخی موارد به ذکر جزئیات حوادث نیز پرداخته است اهمیت این بخش بیشتر مربوط به ذکر وقایع دوران قاجار به ویژه دوران حکومت محمدشاه و ناصرالدین شاه قاجار است که به دلیل دسترسی نویسنده به منابع و اسناد بسیار مهم می‌باشد. مطالب بخش دوم کتاب که نویسنده در آن اوضاع طبیعی جغرافیایی، اجتماعی و اقتصادی شهرهای مختلف و از جمله دارابگرد را مورد بررسی و مذاقه قرار داده در جای خود دارای ارزش و اعتبار فراوان می‌باشد در این بخش میرزا حسن اطلاعات زیادی درخصوص مکان‌های تاریخی، محلات و شخصیت‌های مهم علمی، ادبی و مذهبی داراب ارائه می‌دهد و از این جهت مهمترین منبع تاریخ معاصر داراب محسوب می‌گردد فارسنامه ناصری در ۲ جلد به تصحیح دکتر رستگار فساوی منتشر شده است.

۱۲ - آثار عجم تألیف پژوهشگر و محقق معاصر فارس فرصت‌الدوله شیرازی (متوفی ۱۳۳۹ ه. ق) حاوی نکات و موضوعات بسیاری در زمینه تاریخ و جغرافیای فارس و نیز شهر داراب می‌باشد. فرصت‌الدوله که خود از نقاط مختلف فارس و از جمله شهر داراب دیدن کرده اطلاعات محلی فراوانی از شهر داراب به‌ویژه در دوران معاصر ارائه داده که می‌تواند مکمل خوبی برای کتاب فارسنامه ناصری در شناخت تاریخ معاصر شهرستان داراب باشد ویژگی مهم کتاب فرصت‌الدوله ارائه تصاویر آثار تاریخی دارابگرد به صورت نقاشی می‌باشد که نشان‌دهنده ثوق و توجه خاص او به میراث فرهنگی منطقه است ذکر نام برخی اشخاص فرهنگی علمی و مذهبی دارابگرد و شرح زندگی آنها در آثار عجم عامل مهمی در شناخت تاریخچه فرهنگ این شهرستان می‌باشد این کتاب نیز به تصحیح دکتر رستگار فساوی منتشر گردیده است.

علاوه بر منابع فوق کتاب‌های دیگری نیز به بررسی تاریخ دارابگرد پرداخته‌اند که در این جا فقط به معرفی مختصر آنها بسنده می‌کنیم.

۱ - مسالک و الممالک تألیف ابوالقاسم عبیدالله بن عبدالله بن خردادبه، جغرافیادان ایرانی قرن سوم ه. ق. نام روستاها و مناطق تابعه دارابگرد و همچنین فاصله شیراز

